

Márkus Gábor:

A reformáció mint tankönyvi téma református tankönyvekben¹
(Néhány kiválasztott tankönyv alapján)

Kedves Kollégák!

A felkonferálásnál már-már arra számítottam, hogy míg délelőtt megemlékeztünk a 100 évvel ezelőtti orosz forradalomról, most az 500 évvel ezelőtti német forradalom következik. És talán nem is túlzunk.

Amikor a Debreceni Kollégium nagykönyvtárában este visszaadtam a köteteket, csak megkérdezték, mire készülök? És amikor megmondtam az előadás címét „A reformáció mint tankönyvi téma református tankönyvekben”, elismerően, de elámultak.

Hiszen a kérdés számtalan definíciós kérdést vet fel.

A legegyszerűbb a reformáció értelmezése. A tankönyv már talán nehezebb. Fogadjuk el munka-definícióként, hogy olyan könyveket értünk alatta, amelyeket a tanulás támogatására írtak. Amit pedig vizsgálni igyekeztünk, az a mai fogalmaink szerint a köznevelés világa, a népiskola – középiskola – polgári iskola – gimnázium intézményrendszerei. A didaktikai apparátust meglétét kevésbé tekintettük kritériumnak.

Mi lehet a református jelző értelme és tartalma? Református szerző? Református egyházi jóváhagyás? Református iskolai használat? A református szerzőt nem tekintettük a kiadványokból igazolható elemnek, ezért inkább a két másik feltételt vettük figyelembe, akár vagylagos jelleggel: református iskolai használat és/vagy református egyházi jóváhagyás.

Amit az előadás címe nem sugall, az az igazság szempontja. A verifikálhatóság. Vajon egy református tankönyv igazat ír a reformációról? Elfogulatlanul? Az igazság elemi elvárásunk, ezt két másik tankönyvből vett idézettel szemléltethetjük.

(2. dia)² „A magyar reformációnak káros fontossága abban rejlik, hogy növelte az ország földarabolódását” (Mángold Lajos: Magyarország története, Bp.: Franklin, 1883)³. [Kár, hogy Csanády Imre nem ebből a könyvből tanult: „Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság / ország lappangott itt, mikor nem vala ország.” (Egy hajdani tempломra).]

Még egyértelműbben jelzi a problémát Jászai Rezső kegyesrendi tanár 1904-ben: „A lutheránus Heltai Gáspár zsoldárfordításain kívül megírta magyar nyelven „Az magyarok viselt dolgairól” szóló krónikáját. De úgy ő, miként Székely István, aki világkrónikát írt magyarul, protestáns szellemben ítélik meg a történelmet, miáltal egyoldalúságba és megbízhatatlanságba esnek.”⁴

Vajon a felekezeti szemléletű történelemtanítás lehet-e objektív? Még egy könyv címlapjára pillantsunk rá. Apróságnak tűnik. Vaszary Kolos tankönyve: Világtörténelem a K. középtanodák felsőbb osztályai számára.⁵ A könyvbe beleolvasva derül ki, hogy a rövidítésen katolikust kell érteni. Lehet, hogy akkor őszintébb a nézőpontot és az identitást világosan rögzíteni?

¹ A Történelemtanárok Egylete „Reformáció és történelemtanítás” műhelykonferenciáján 2017. október 14-én elhangzott előadás szerkesztett változata

² A témához tartozó ppt fájlneve: Reformacio_ref_torikonyvekben_TTE_MG2017_10_14

³ Mángold Lajos: Magyarország története. Bp.: Franklin, 1883., 64. o.

⁴ Jászai Rezső: Magyarország oknyomozó története. Bp.: Lampel, 1904., 130. o.

⁵ Vaszary Kolos: Világtörténelem a K. középtanodák felsőbb osztályai számára. Bp.: Lampel, 1878.

(3. dia) Persze, a reformáció értelmezése is felvet kérdéseket. A világ Lutherre emlékszik. Miközben, ha ránézünk a genfi reformáció emlékművére, ott a négy fő alak: Kálvin, Béza, Farel, Knox.

(4. dia) Luther és Zwingli a fák árnyékában egy-egy hatalmas kőtömböt kapott, mint „alap”. De szobruk Genfben nincsen.

Hol tanulhattak a nebulók, diákok a reformációról? Először vizsgáljuk meg, melyik iskolafokon milyen keretek között taníthatták a reformáció történetét? Hol tanították a történelmet?

A történelemtanításban az evangélikus és a szerzetesrendi iskolák mintha előbbjártak volna, mint a református kollégiumok. Erre még visszatérünk.

(5. dia) A református autonómia-szemlélet alapján 1881, a Magyar Református Egyház szervezeti egységének létrejötte előtt a tantervek meghatározása egyházkerületi jogosultság volt, sőt, a népiskolák terén 1942-ig így maradt. Csak mintaképpen nézzünk bele egy kicsiny, 16 oldalas B/6 méretű dokumentumba: igen, 1876-ban ennyi egy hat évfolyamos népiskola tanterve a Dunántúlon.⁶

Történelmet, még hozzá magyar történelmet az V. évfolyamon tanultak. Ez elsősorban az uralkodókhoz kötött politikai-közjogi történet, pozitivistá szemléletben. Tantervi szinten a magyarországi reformációt nem említik. A VI. évfolyam anyaga: „Polgári jogok és kötelességek ismertetése”.

Egyetemes történelmi témákat az egyháztörténet keretei között tanultak a diákok. Az egyháztörténelem a vallástani tantárgyak⁷ közé tartozott.

Az egyháztörténet az IV. osztályban a „Hitjavításig” jutott el, az V. évfolyam anyaga „A hitjavítás története Schweicban, Némethonban és hazánkban.” A VI. osztály vallástani anyaga Egyháztörténet: a hitjavítás óta felmerült nevezetesebb események s felekezetek ismertetése.

(6. és 7. dia) Összehasonlításképpen ugyanez a beosztás található meg a Tiszántúli Református Egyházkerület 1909-es tantervében⁸.

A népiskolák számára vallástani tanterv jelent meg 1940-ben, amelyben egyháztörténetet egyetlen évfolyamra redukálta.⁹

⁶ Népiskolai tanterv a dunántúli helvét hitvallású egyházkerületben. Pápa, 1876., 16 o.

⁷ Vallástani tantárgyak az 1876-os dunántúli református népiskolai tanterv szerint:

- a) Bibliai szent történetek és bibliai ismertetés
- b) Hit- és erkölcsstan
- c) Agenda, a melybe a másfelekezettűek tantételei ellen való önigazolásunk is bennfoglaltassék
- d) Egyháztörténelem
- e) Imák és Énekek hangjegyek ismeretével.

In: Népiskolai tanterv a dunántúli helvét hitvallású egyházkerületben. Pápa, 1876., 3. o.

⁸ Tanterv a Tiszántúli Református Egyházkerület népiskolái számára. Kiadta a Tiszántúli Református Egyházkerületi Közgyűlés 1909. évi 461. sz. határozatával. – Debreczen sz. kir, város könyvnyomda vállalata, 1909., 1. melléklet.

⁹ Vallásitanítási tanterv és utasítás a magyarországi református elemi népiskolák és továbbképző (ismétlő) iskolák részére. Megállapította az Egyetemes Konvent 1940. évi április hó 18-án hozott 213/1940. sz. határozatával. Bp.: Református Egyetemes Konvent, 1940.

(8. és 9. dia) Ugyanakkor egy (jelenleg pontosabb fel nem tárt) párhuzamos fejlesztés eredményeként 1942-ben fogadta el a Református Egyetemes Konvent a nyolcosztályos népiskola országosan egységes tantervét¹⁰. Ebben a tantervben a történelem (továbbra is magyar történelem) óraszámja nőtt meg jelentősen (négy évfolyamon át heti 2 óra), mellette megmaradtak az állampolgári ismeretek a 7-8. évfolyamon. Az egyháztörténet az 5. és a 6. évfolyamon egyaránt heti 1-1 órában került bemutatásra.

(10. dia) A középiskolai tanterv az 1883. évi XXX. törvénycikk alapján rendezte a korábbi tantervi bizonytalanságot. A Debreceni Református Kollégiumban (a Kollégium Gimnáziumában) az 1884/1885-ös tanévtől kezdve a 3. osztálytól kezdve heti 2 óra volt a történelem óraszámja.¹¹ A mai számozás szerint ez a 7. évfolyamot jelenti.

(11. dia) Magyar történelemmel kezdtek – 1945 előtt vagy a 7., vagy a 7-8. osztályban, majd 3-4 év egyetemes történelem következett. A 12. vagy a 11-12. osztályban a magyar történelem „oknyomozó” tanulmányozása volt a tantervi anyag.¹²

Ezzel összekapcsolva alakult az egyháztörténet tanulása. A vallásismereti tantárgyak körében a 3. osztályban (7. évfolyam) a keresztyénség történetét életutak segítségével mutatták be, majd a legáltalánosabb módon a 6-7. osztályban (10-11. évfolyam) egy szisztematikus, elemző egyháztörténet feldolgozására került sor.¹³

Az a teológiai gondolkodás, mely az egyháztörténelmet felértékelte, a XIX. század közepétől bontakozott ki, a historizmus és a liberális teológia gondolkodás eredménye, törekvése az egyház szerepének helyreállítása, a modern ember megszólítása. Épít a kultúrprotestanzimusz elemeire is, de fontos szerep jutott ebben a belmissziós mozgalmakhoz köthető ébredési mozgalmaknak.¹⁴

A népiskolai egyháztörténet-oktatás tartalmát az 1940-es vallásoktatási tanterv, a belmissziós mozgalom szemléletét is tükrözve így foglalja össze: „Az elemi iskolai egyháztörténet-tanításban a hangsúly éppen ezeken, a megváltozott életken, keresztyén személyiségeket nyugszik. Az események fontossága másodrangú. Ebből következik, hogy ezen a fokon az egyháztörténetet az életrajzi alapon kell tanítani. A fő cél itt is, mint a bibliai

¹⁰ Tanításterv és útmutatás a magyarországi református nyolcosztályos népiskola részére. I. kötet Első rész: A tanításterv. A tanítástervi anyag részletezése. Második rész: Általános útmutatás. – Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, 1942., 1. melléklet.

¹¹ Győri L. János (szerk): A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma 1850-2012. Iskolatörténeti tanulmányok. Debrecen, DRK, 2013., 58. o.

¹² Dr. Gözsy Zoltán – Dévényi Anna: A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai: egyetemi jegyzet a Történetírói irányzatok és hatásuk a történelemtanításra című kurzushoz. Az idézett adatok táblázata:

http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/az_1934_vi_xi_tc_a_kzpiskolrl.html

¹³ Révész Imre: Egyháztörténelem I. könyv: Az őskeresztyénségtől az ellenreformációig, Középiskolák VI. osztálya számára. – 3., átdolg. kiad. – Debrecen, Debrecen... és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, 1945. 82 o.; és

Révész Imre: Egyháztörténelem II. könyv: Az ellenreformációtól napjainkig, különös tekintettel a magyar protestantizmus történetére, Középiskolák VII. osztálya számára. – 3., átdolg. kiad. – Debrecen, Debrecen... és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, 1944., 82. o.

¹⁴ Szászi Andrea: A magyar református hittankönyvek történeti és elvi tanulságai: hittankönyv-elméleti alapvetés. PhD értekezés. Debrecen, 2011., 42. o.

történetek tanításánál, vonzó, megragadó, példaadó szemlélete keletkeztetése, amelyekből a Krisztusban való élet szépsége, boldogsága, diadalmas ereje látszik. Emellett azonban magának az egyháznak, mint Krisztusra alapított üdvintézménynek, Isten országa földi képének fontosságát és életfejlődését is hangsúlyozni kell.”¹⁵

(12. dia) Ennek megfelelően elemezhető Szabó Aladárnak az 1930-as években többször kiadott népiskolai tankönyve¹⁶. Az A/-os formátumú füzetben a 44 fejezetből 15 a reformáció előtti, 13 a reformáció és a harmincéves háború korszakában (1517-1648) élt személy, 3 fő XVIII. századi történelmi alak; 8 fő XIX. századi bel- vagy külmisziós személyiség életútjának rövid áttekintése. A tankönyv végül 4 fejezetben mutatja be a magyar református egyház szervezetét. (Ez a felosztás, miszerint a reformáció korát a vesztfáliai békék zárják le, több könyvben is megtalálható.)

A reformáció korát három előreformátor bemutatása készíti elő. Luther, Zwingli és Kálvin kap egy-egy fejezetet, majd 6 magyar reformátor következik: Sztáray, Dévai Bíró, Szegedi Kiss, Méliusz, Károli és Szenczi Molnár. Az ellenreformációt Loyola és Pázmány reprezentálja. A hitvédő fejedelmeket pedig Coligny, Gusztáv Adolt, Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és házastársa, Lorántffy Zsuzsanna.

(13. dia) A középiskolai egyháztörténeti tananyag legkiforrottabb példáját Révész Imre munkáiban találjuk. Több változatban dolgozta ki a gimnázium 3. osztályának (7. évfolyam) anyagát¹⁷. Ez is életrajzokra építő munka. Önálló fejezetet kap Ágoston, Bonifácus, VII. Gergely pápa, Luther, Kálvin és Livingstone. Két fejezet kortörténeti körképet közöl: Az első keresztyének és Az egyház a reformáció küszöbén. A portrékat néhány elemző rész egészíti ki: ilyen pl. a Nagy bajok az egyházban, vagy pl. a Vallásháborúk hatása című rész. A kötetben a terjedelem 31%-a a reformáció másfél évszázada. A magyar és az egyetemes egyháztörténet nem válik szét.

(14., 15. és 16. dia) Révész Imre tankönyve a középiskolák 6. és 7. évfolyama számára.

Rész	Arány (%)	Megjegyzés
Az ókor egyháza	19,5	
A középkor egyháza	14,6	Negyedrésze a reformáció előkészítése.
A reformáció egyháza	14,1	Európai dimenzió
A magyarországi reformáció	8,0	
Az ellenreformáció kora	12,1	A római katolikus törekvések és a protestáns fejlődés egyaránt helyet kaptak
A felvilágosodás kora	9,8	A XVIII. század egyetemes és magyar egyháztörténete
A legújabb kor	14,6	1931-ig. ¹⁸
Előszó, tartalomjegyzék	7,3	

1. táblázat: Révész Imre Egyháztörténelem I-II. tankönyvének tematikai arányai az összterjedelemhez képest¹⁹

¹⁵ Vallástanítási tanterv, Bp.: Református Egyetemes Konvent, 1940., 28. o.

¹⁶ Dr. Szabó Aladár: A keresztyén egyház története, különös tekintettel a magyar református egyházra: az elemi népiskolák V: osztálya számára. – Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, 1936., 54 o.

¹⁷ Révész Imre: A keresztyénség története élet- és jellemrajzokban. – 2. kiad. – Debrecen, Debrecen... és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, 1926., 76 o.

¹⁸ Révész Imre: Egyháztörténelem I. könyv i. m. és Révész Imre: Egyháztörténelem II. könyv i. m. A tankönyv 3. kiadása a trianoni békeszerződést csak az áthelyezett egyetemekre való utalásban érinti.

A kétkötetes mű első kiadása 1936-ban készült el, de egy reprint kiadás révén az 1944-1945-ös átdolgozása a legelérhetőbb. A/5 formátumú, kétszer 82 oldalas munka. A kötet a klasszikusnak mondható tantárgyi tudáskánont követi. Közel 1/3-1/3-a a reformáció előtti illetve a reformáció korabeli téma. Az azóta eltelt idő kb. 1/5 részt tesz ki.

(17. dia) A magyar reformáció tárgyalásánál Révész Imre a Budai Éσαιás által kialakított felépítést követi. Budai Éσαιás történelemkönyve 1800-1812 között 4 kötetben jelent meg Debrecenben.²⁰ A második kötet Magyarország históriája a mohácsi veszedelemig. A harmadik kötet Magyarország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig. A 10×16 cm-s formátumú kötet 340 oldal. Ennek pontosan fele I. Ferdinánd uralkodása. Ezen belül a 61-től 170 oldalig a reformáció történetét tárgyalja. A reformáció alapeseménye után az első prédikátorokat, majd a főúri pártfogókat mutatja be. Ezt követi a hazai reformátorok munkássága, majd a hitvallások ismertetése. Felfogását, stílusát egyetlen részlettel jellemezzük. Sztárai Mihályról írja. „Muzsika ízléssel is bírt: rendszerint a nép előtt elébb kellemetesen és szívrehatóképen énekelt, és azután prédikált. Enne módja által a hallgatók szívét úgy megnyerte, hogy a körül belől lévő városokból és faluból férfiak és asszonyok seregként sietnének hozzá.”²¹

(18. dia) Visszatérve Révész Imre munkájához, jól érzékelhető, hogy a már fentebb idézett 1940-es vallástanítási célkitűzéssel hasonló szellemben készítette el tankönyvét. Az egyes fejezeteket elemezve az alábbi modellt láthatjuk:

- Korrajz
- Személyiség / neveltetés
- Krízis
- Személyes megújulás / küzdelmek
- Visszhang / támogatók
- Életmű, gondolatok, teologikum, művelődés
- Hatás, terjedés.

(19. dia) A reformáció hatását már a XIX. századi munkák szélesebb társadalmi összefüggésben vizsgálják. Mintaként álljon itt Ladányi Gedeon történelemkönyvének egy idézete:

„A reformáció következményei fölszámíthatatlanok. Igaz ugyan, hogy a XVI századbeli reformátorok – kevés kivétellel – nem emelkedtek az igazi lelkiösmereti szabadság eszméjéig; s a protestások részéről is számosak a nem ritkán vad türelmetlenség bizonyítványai: és mégis a reformáció egyengette meg a hit dolgban szabad vizsgálódás, és lelkiösmereti szabadság utját. [...] Továbbá, minthogy csak a nép folytonos világosítása, oktatása által lehetett biztosítani annak az üldözött egyházban megmaradását, nagy mértékben előmozdított az értelmi fölvilágosodás. [...] Továbbá éppen a reformatio természetete szükségessé, hogy a népnek szánt iratok nem a holt latin, hanem az élő nemzeti nyelveken szerkesztessenek, s

¹⁹ Révész Imre: Egyháztörténelem I. könyv i. m. és Révész Imre: Egyháztörténelem II. könyv i. m. A két kötet együttes terjedelméhez (82+82 o.) képest számítva.

²⁰ Budai Éσαιás: Közönséges história – 1. rész: Debrecen, 1805. – 2. rész. Magyarország históriája a mohácsi veszedelemig Debrecen, 1805. – 3. rész Magyarország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig. Debrecen, 1808. – 4. rész. Magyarország históriája melyben a felséges ausztriai ház örökös uralkodása foglalódik. Debrecen, Csáthy György, 1812.

²¹ Budai Éσαιás: Közönséges história – 3. rész. Magyarország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig. Debrecen, 1808., 129. o.

kevés kivétellel ez teremtette a nemzeti irodalmakat, melyeknek kifejlődése aztán ismét fölszámíthatatlan fontosságu. Nagy hatása volt a reformatiónak a politikára is. [...] Ellenben sokkal növelte a fejedelmek hatalmát, min [...] Ellenben sokkal növelte a fejedelmek hatalmát, midőn a ref. országokban ők lettek az egyház pártogói és főfelügyelői, s övéik lettek a lefoglalt egyh. jószágok. Másfelől érlelte a politikai szabadságot.”²² Ezek a hatások Révész Imre munkájában is megtalálhatóak.

(20. dia) Kínálkozik egy másik összehasonlítás is. Hogyan viszonyul egymáshoz az egyháztörténet és a történelem tantárgy tartalma? Jó lehetőséget kínál a Révész Imre-féle tankönyvvel való összehasonlításra Jánossy István 1939-ben kiadott tankönyve.²³ Ez utóbbi tankönyv az újkor kezdetét a nagy átalakulások koraként jellemzi. A fejezet címei: „Átalakulás gazdasági téren. Fölfedezések. A világszemlélet átalakulása. A humanizmus és a renaissance. Átalakulás vallási téren. A Habsburg-ház világhatalmának kialakulása.” Ebben a könyvben maga a reformáció 4 oldal, a kora újkor története összesen 23 oldal, ami összemérhető Révész Imre tankönyvének terjedelmével. Bár a Révész-könyv egyháztörténeti látásmódja más, mint a Jánossy-könyv politikatörténeti megközelítése, a tárgyalt témák nagyon hasonlóan. Érezhető, hogy nem törekedtek a duplikált ismeretek kiszűrésére. Ennek azonban magyarázat lehet az is, hogy a vallási ismeretet tanulása felekezetek szerint történt, a történelmet mindenki tanulta.

(21. dia) Jánossy István tankönyve egy másik összehasonlításra is alkalmat adott. 1946-ban Nádor Jenő könyve²⁴ kapott tankönyvi engedélyt a református egyetemes konventtől. Már a II. világháború után vagyunk: mi indokolta a sietős tankönyvváltást? A két tankönyv felépítése azonos. Nádor Jenő munkája részletezőbb, azonos korszakot vizsgálva 38 oldal, olvasmányokat és forrásokat is tartalmaz, didaktikai apparátusa is pontosabb. Következtetései nem térnek el lényegesen Jánossy István megállapításától. Talán abban pl., hogy a reformáció korát tárgyalva a Nádor-könyvben a pártfogó fejedelmek szerepe csökken, és a radikális (népi) reformáció jelentősége kismértékben nő. Debreceni személyes információ szerint fontos cél lehetett, hogy ne Jánossy könyve legyen a tankönyv. A tankönyvcseréért viszont pontosan jelzi, hogy a Nádor-féle könyvnek a Debreceni Református Kollégium nagykönyvtárában található példánya, ami egy karcagi iskolának megküldött tiszteletpéldány, felvágatlan. Vagyis a könyvet át sem nézték, nemhogy az államosítás után elterjedhetett volna.

(22. dia) Egyháztörténeti és történelemtankönyveket vizsgálva a reformációval kapcsolatosan három témára érdemes felfigyelnünk. Az egyik a fogalmi rendszer lassú tisztulása. Még egyes egyháztörténeti munkák is pontatlanul használják a protestáns kifejezést. Révész Imre fogalmaz precízen: „Protestari lat. a. m. valamiről nyilvánosan bizonyosságot tenni. A szó eredeti jelentése tehát nem ’tiltakozni’. Ez a jelentés csak későbbben tapadt a szóhoz, annál a természetes oknál fogva, hogy ha valami mellett bizonyosságot teszek, annak az ellenkezője ellen szükségképen tiltakozom.”²⁵

²² Ladányi Gedeon: A újkor történetei iskolai kézikönyvül. Debrecen, Telegdi K. Lajos, 1866., 29. o.

²³ Jánossy István: A középkor és az újkor története 896-1789-ig: A középiskolák V. osztálya számára. Debrecen, ORTE, OETE, Debreceni nyomda, 1939.

²⁴ Nádor Jenő: A középkor és az újkor története 896-1789-ig: A gimnáziumok és leánygimnáziumok V. osztálya számára. Debrecen, ORTE, OETE, Debreceni nyomda, 1946.

²⁵ Révész Imre: Egyháztörténelem I. könyv i. m., 60. o.

Változik maga a folyamat megnevezése is. Érezhető törekvés, hogy a reformáció szót a XIX. század végén hitújítás / hitjavítás kifejezéssel cseréljék le, vagy magyarítsák, de ez a törekvés nem tartós. Az ellenreformáció szó használata általános, a rekatolizáció, katolikus megújulás későbbi fejlemény. Ezek terminológiai elhatárolását csak egy későbbi tankönyv végzi el. Ingadozás van a korszakhatárban is. Általában az 1648-ig tartó korszakot kezelik egységként, de Révész Imrétől kezdve érezhető a reformáció első nemzedékének elválasztása a protestáns ortodoxiától és a puritanizmustól. A semper reformare elvet egyes tankönyvek örök református elvként próbálják bemutatni, holott Béza nyomán tudjuk, Kálvin utolsó napjaiban így nyilatkozott: „Kérlek benneteket, hogy semmit ne változtassatok, semmit ne újítsatok.”²⁶ Valamennyi egyháztörténelmi tankönyv közös jellemzője egy sajátos aránytalanság: a keresztyénség egyház története Theodosiusig és a reformáció kora két, akár kissé aránytalanul kiemelt terjedelmű rész.

(23. dia) Ezeket a tanulságokat hordozták a rendszerváltozás után megújuló református oktatásügy tankönyvei. Szimbolikusan kell tekintenünk, hogy az első református tankönyv az iskolák újraindulásakor egy nagyszabású kétkötetes egyháztörténet volt.²⁷ A kötet tankönyv és tanári kézikönyv volt egyben, önálló tanulmánynak is beillő fejezetekkel, de hatvan év hiányát pótló tudományos munkával. A 104 fejezetet tartalmazó mű tankönyvként való használata azonban a tapasztalatok szerint nehézkes maradt.

A reformáció korszakhatára itt a XVIII. század kezdete. Az előreformáció – reformáció – ellenreformáció témaköre a kétkötetes mű terjedelmének 25%-át teszi ki. Ez a kötet is szinkronban tárgyalja az egyetemes történelem és a magyar történelem eseményeit, a reformáció centrumországi mellett a perifériára is kiterjed a figyelme.

(24. dia) Míg az egyháztörténet a hit- és erkölcstan tantárgy keretei között a református felekezetű tanulók számára szervezett tantárgyi egység, egy másik fontos kezdeményezést is említsünk meg. A Református Pedagógiai Intézet kiadásában Czeglédi Sándor középiskolai tanár 2002-2012 között történelemtankönyv-sorozatot készített a középiskola 9-12. évfolyama számára, amit néhány református iskola alkalmazott kísérleti jelleggel. A Történelem II. kötetben²⁸ a szerző 2-2 oldalas (B/4-es méretű) áttekintést ad Lutherről és a reformáció kezdetéről, Kálvinról és a reformáció újabb irányzatairól, a katolikus megújulásról (ellenreformáció) és a változások összegzéséről. A lecke 50%-a mindig forrás. A tananyag összefoglalásaként e terjedelem keretei között elsősorban alapfogalmak szisztematikus, tömör magyarázatára van lehetőség.

(25. és 26. dia) Szaktanácsadói vélemények szerint a reformáció témáját a református köznevelési intézmények számára jelenleg a leghatékonyabban a Református Pedagógiai Intézet által kiadott tankönyvek mutatják be. Az általános iskolás korosztály részére az egyháztörténelmi ismeretek az éves ünnepkörhöz kapcsolódóan a felső tagozaton

²⁶ Pruzsinszky Pál: Kálvin János életrajza. II. köt. Pápa, 1909. (Parókiális könyvtár, VIII. kötet.), 467-468. oldal.

²⁷ Tóth-Kása István – Tőkész László (szerk): Egyháztörténet tankönyv és tanári kézikönyv. 1. kötet: A kezdetektől – 1711-ig. Bp., Református Köznevelési és Közoktatási Intézet, 1997., 230 oldal. és

Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tőkész László (szerk): Egyháztörténet tankönyv és tanári kézikönyv. 1. kötet: 1711-től napjainkig. 1. kiad. Bp., Református Pedagógiai Intézet, 1997., 239 o.

²⁸ Czeglédi Sándor: Történelem II. Tankönyv középiskolák részére. 3. átdolg. kiadás. Bp., Református Pedagógiai Intézet, 2011. 252 o.

koncentrikusan ismétlődve térnek vissza. A középiskolák számára – külön előadást érdemlő téma – moduláris tanterv készült. Ennek része egy egyetemes egyháztörténeti modul, egy magyar egyháztörténeti kötet, illetve a kettő rövidített kompilációja.²⁹

A kötetek elkészítésekor a fő cél szakmaiság és a tanulhatóság volt, a tudományos ismeretek, az élményszerű megközelítés és a jól strukturált tananyag, a személyes vonatkozások előtérbe helyezése. A könyvek vállalták a korábbi tankönyvek örökségét: a keresztyénség születése, a reformáció és a jele egyháza (XX-XXI. század) a három hangsúlyos pillér, a többi korszak áttekintésként kapcsolja össze a három pillért. A reformáció kora az egyetemes történelmi modulban 22%, a magyar egyháztörténeti modulban 15%, az összesített modulban 27%.

(27. dia) A tankönyvek közti különbségek érzékeltetésére egy kényes témát hadd idézzünk meg. Servet Mihály genfi pere és kivégzése nehezen magyarázható elem.

Bocsor Lajos írja 1894-ben (és szóról szóra ugyanezt átveszi Kovács Lajos 1918-as tankönyve): „Hogy ezen consistorium minő szigoru volt a legkisebb métségek irnt is, erre szolgáljon bizonyítékul azon eset, amikor egy tanácsnok erkölcstelensége miatt hivatalából letéttett; Castellio tanár másként vélekedéseért számüzetett; Favre, Genf kapitányának ipa, táncolásért bebörtönöztett; egy divatárusnő, azért, hogy egy menyasszonyt fényűzőleg felcifrátatott, három nap börtönre ítéltetett; Servet Mihály, szentháromság tagadó és káromló pedig elevenen megégettetett.”³⁰

Jánossy István, 1939: „Kálvin szerint a hatalom azoknak a kiválasztottaknak a kezében van, akiknek Isten rendelése szerint kell az ő országát itt a földön megvalósítaniok. Kálvin kemény kézzel gyakorolta ezt a hatalmat. Puritán felfogása Genfben elfojtott minden világias élvezetet s a város életének komor színt adott. A más felfogásúakkal szemben nem ismert elnézést: Servet Mihály spanyol orvost és humanistát máglyán égettette el.”³¹ A néhány évvel később kiadott Nádor János-féle átdolgozásban Servet-et nem említik.

Szabó Aladár, 1942: „Legjelentősebb szentháromságtagadó Servet (Szervét) Mihály volt, egy spanyol orvos. Servetet tanításai miatt a római katolikus inkvizíció halálra ítélte, de annak börtönéből megszökött és Genfbe ment. Itt Kálvin ellenfelei segítségével az egyház vezetését szeretett volna magához ragadni, de a városi tanács börtönbe záratta s Kálvin vádjai alapján, miután a véleményadásra felkért négy svájci város Servetet halálra méltónak nyilvánította, elégetésre ítélte.”³²

Révész Imre, 1945: „A legkülönb, de egyszersmind legkülönösebb fő volt közöttük Servet Mihály, a nagytehetségű spanyol orvos. Gondolatait a római katolikus és protestáns

²⁹ Márkus Gábor: Isten hozzánk való szeretete. Magyar egyháztörténet. Egyháztörténet, alapmodul. Református Pedagógiai Intézet, Budapest, 2014., 84 oldal.

Márkus Gábor: Tegyetek tanítványa minden népet! Egyetemes egyháztörténet. Egyháztörténet, alapmodul. Református Pedagógiai Intézet, Budapest, 2014., 104 oldal.

Márkus Gábor: Beszélj el fiaidnak! Rövidített egyetemes és magyar egyháztörténet. Összegző egyháztörténeti alapmodul. Református Pedagógiai Intézet, Budapest, 2014., 120 oldal.

³⁰ Bocsor Lajos: Egyház-történelem a gymnasium V-ik osztálya számára. Budapest, Dunamelléki Reform. Egyházkerület, 1894., 63. o.

³¹ Jánossy István: i. m., 92. o.

³² Szabó Aladár: A keresztyén egyház története a líceumok II. osztálya számára. Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda vállalata, 1942., 58. o

egyházi körök egyértelműleg közveszélyes eretnekségnek ítélték, annál inkább, mert anabaptista nézeteket is vallott s egyébként is hajlott a rajongásra és a felforgatásra. Hosszas lappangás után, a római katolikus inkvizíció körmei közül Kálvin Genfjébe sodorta kalandor vére. Itt, a kor általános felfogásának, a rendkívüli genfi szigorúságnak és a nagy reformátor türelmetlenségének áldozataként, máglyán kellett meghalnia.”³³

Bolyki János, 1997: „Amikor Miguel Servezeto spanyol orvos, a kisvérkör felfedezője, aki a Szentháromságot tagadta – ezirányú könyvei miatt a viennei püspök törvényszéke halálra ítélte, de sikerült elmenekülnie – Kálvin figyelmeztetése ellenére Genfbe jött, a genfi tanács, több reformatori központ (Wittenberg, Bern) véleményét kikérve, máglyára küldte őt. Bár sem Serveto elfogatását nem Kálvin rendelte el, sem halálos ítéletét nem ő hozta, mindezzel ő is egyetértett. Tanításának késői követői ezzel a magatartással nem értettek egyet, s engesztelő emléktáblát helyeztek el Serveto síremlékénél.”³⁴

Márkus Gábor, 2017. „Szervét Mihály elítélése Kálvin megítélésében az egyik legellentmondásosabb kérdés. 1553-ban folyt a városban Szervét Mihály orvos és teológus pere. Szervét a Szentháromságtanról, a gyermekkeresztségről és még néhány teológiai kérdéssel sajátos álláspontot képviselt. Franciaországban a katolikus inkvizíció már máglyahalálra ítélte. Innét megszökött. Genfbe érkezése és ottani szereplése több ponton is vitatható volt. Genf városi tanácsa a tárgyalás után (melyben Kálvint szakértőként hallgatták meg) elrendelte a korábbi ítélet végrehajtását. (Meggjegyezzük, hogy ezekben az években Párizsban közel kétezer protestánst végeztek ki máglyán a hite miatt. Genfben csak egyet).”³⁵

Servet perét tehát nem az ismert Sütő András-dráma felől kell megértenünk, hanem sokkal inkább a korabeli Genf perrendtartása és az 1550-es években a pápához való viszony elemzése révén.

(28. dia) Jeleztük, hogy a református kollégiumok az egyháztörténet tanítását a katolikus és evangélikus iskolákhoz képest később kezdték meg. Amikor ezt elkezdték, először német fordításokat használtak. Míg Losontzi Hármaskör című közismert munkájában a reformáció nem téma, egy néhány évvel később kiadott kolozsvári tankönyvben ma is elgondolkodtató módon adnak számot róla. A közönséges történelmi rövid summája, mely német nyelvből fordított... tankönyv Kolozsvárt jelent meg 1777-ben³⁶. Első része a politikai történet (országok története), második az ekklesiális történet (bibliai történet és egyháztörténet), harmadik a tudományok története, a negyedik a természet története. A tankönyv kérészerű, kérdés – felelet formában foglalja össze a tudnivalókat.

Az egyháztörténet második szakasza (az újszövetségi kor) négy periódusra tagolódik.

A korszakhatárok:

1-311: Jézus születésétől a milánói edictumig.

311-712: A deák és görög anyaszentegyház elszakadása.

712-1517: A Romana Catholica és a Protestáns Ekklesiák elszakadásának kezdete.

³³ Révész Imre: Egyháztörténelem I. könyv, 77. o.

³⁴ Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László (szerk): Egyháztörténet tankönyv és tanári kézikönyv. 1. kötet: 1711-től napjainkig. 1. kiad. Bp., Református Pedagógiai Intézet, 1997., 127. o.

³⁵ Márkus Gábor: Tegyetek tanítványá minden népet! Egyetemes egyháztörténet. 2. kiad. Református Pedagógiai Intézet, Budapest, 2017., 47. oldal

³⁶ A közönséges történelmi rövid summája, mely német nyelvből fordított... Kolozsvár, Református Koll., 1777. 121. o., 136. o., 161. o.

1517-től Az egyháztörténet második szakaszának negyedik periódusa, mely a „jelen időnkig”, az 1750-es évekig követi az eseményeket.

Az ehhez kapcsolódó kérdés így szól: „Kik voltak az anyaszentegyháznak nevezetesebb tanítói ebben a periódusban?”

A válasz a Római Anyaszentegyházban 20 személyt sorol fel(Thomas Cajétanus-szal kezd), az „Evang. Luterána Anyaszentegyházban” 62 személyt (közük az első Luther, a második Melanchthon). Az „Evang. Reformáta Anyaszentegyházban” a 28 neves egyháztanító között a sorrend Zwingli, Oecolampadius, Calvin, Bézával kezdődik.

A kötetből áradó intelligens és toleráns megközelítés más pontokon is elgondolkoztató.

(29., 30. és 31. dia) Természetesen más kihívások is vannak, amikor a reformációt értelmezni akarjuk a tankönyvek számára. Csak egy friss személyes példa.

A felvilágosodást ma hajlamosak vagyunk az egyháztól eltávolodás korának tekinteni.

A Reformáció Múzeumában Genfben van a Reformáció asztala. Az asztalfőn Kálvin János, jobbra tőle Béza, mellettük számomra ismeretlen svájci prédikátorok. Az asztal túlsó végén pedig Rousseauak terítettek.

Azért a magyarországi református tankönyvekben őt nem a reformáció témakörben tárgyalnánk.

Köszönöm a meghívást, köszönöm, hogy ezt végiggondolhattuk.

Márkus Gábor